

Postmodern Dönem ve Hukuk

Sevda Gültekin GÖKTOLGA*
Oğuzhan GÖKTOLGA*

1. Giriş

Postmodernite hem dönemsel hem de felsefi olarak moderniteden ve modern olan-
dan tam bir kopuşu olmasa bile, bir kırılma-
yı bir farklılaşmayı ifade eder. “modern” ile
birlikte gelişen bütün toplumsal yapı ve ku-
rumların yanı sıra algılama biçimleri de de-
ğişmiştir ve değişmeye devam etmektedir.
Hiç kuşku yok ki, hukuk da “toplumsal”ın
bir parçası olarak bu değişimden etkilen-
miş ve etkilenmeye de devam etmektedir.
Dolayısıyla postmodernite-hukuk ilişkisini
incelerken postmodern dönemde yaşanan
toplumsal gelişmeleri ve felsefi düşünce-
de yaşanan gelişmeleri bir arada ele almak
gerekmektedir. Başka bir ifadeyle postmo-
dernite-hukuk ilişkisi hem pratik hem teorik
boyutuyla ele alınmalıdır.

Bu çalışmada öncelikli olarak postmo-
dernite tarihsel ve teorik arka planı ile kı-
saca özetlenmeye çalışılacak ve sonrasında
da hukuk-postmodernite ilişkisi teorik ve
pratik boyutta irdelenmeye çalışılacaktır.

2. Postmodernizm

Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinden
itibaren sosyal bilimcilerce en sık kul-
lanılan kavramlardan biri olmasına kar-
şın, postmodernitenin kesin bir tanımını
yapmak oldukça zordur. Bu zorluğun en
önemli nedeni postmodernite kuramcı-
larının postmodernitenin muhtevası üze-
rinde anlaşamıyor olmalarının yanı sıra,
postmodernitenin özü itibarıyla kendi ön-
cülleri olan bir kuramsallaştırmadan çok,
modern dönemin analizi ve eleştirisine da-

yanan çalışmalardan müteşekkil olmasıdır.
Mesela felsefe açısından ele aldığımızda
postmodernizm, Derrida'nın Batılı varo-
luş metafiziğine yaptığı eleştirilerden tut-
un, Foucault'nun söylev, bilgi ve iktidarın
karmaşasına ilişkin görüşlerine, Lyotard'ın
meşruiyet ve özgürlük meta anlatılarının
geçerliliğini sorgulamasına kadar varan
birbirinden farklılıkları benzerliklerinden
daha çok olan yaklaşımları içerisinde ba-
rındıran bir terimdir (Hutcheon, 2001: 24).

Postmodernite, Aydınlanmayla baş-
layan ve modern olan, geleceği önceden
doğru olarak saptayacağını varsayan bir
düşüncenin eleştirisinden ortaya çıkmış-
tır (Akay, 2002: 96). Modernliğin temel
özelliklerinden birisi olan rasyonalizasyon,
dünyayı belki daha düzenli ve daha güve-
nilir kılmıştır ancak dünyayı daha anlamlı
hale getirememiş (Turner, 1995: 7), rasyo-
nellüğün artmasıyla birlikte adalet, eşitlik,
özgürlük ve mutluluk bakımından ilerleme
kaydedileceği iddiası gerçekleşmemiştir
(Smart, 2000: 319). Modernizme karşı
yapılan postmodernist eleştiriler moder-
nitenin 8 iddiası üzerinde yoğunlaşmakta-
dır. Bu iddialar şunlardır: (1) istikrarlı ve
birleşik bir benlik vardır (2) akıl bilgi için
objektif, güvenilir ve evrensel bir temel
sağlar (3) aklın doğru kullanımından elde
edilecek bilgi “doğru” bilgi olacaktır (4)
aklın, bireyin varlığından bağımsız aşkın
ve evrensel özellikleri vardır (5) aklın doğ-
ru kullanımı otoriteyi ve özgürlüğü garanti
edecektir (6) akıl, doğru bilgiyi iktidardan

* Avukat, İstanbul Üniversitesi SBE Kamu Hukuku ABD Doktora Öğrencisi.

** İnönü Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Görevlisi, Dr

etkin bir biçimde ayırt edecektir; (7) bilim bütün doğru bilgiler için bir paradigmadır; (8) dil, gerçekliği temsilinde şeffaftır (Gibaldi, 2001: 7).

3. Postmodernite ve Hukuk

Postmodernite-hukuk ilişkisini değerlendirebilmek için modern dönemde hukukun özelliklerinin ana hatlarıyla bilinmesi gerekmektedir. Çünkü postmodern dönemde birçok alanda olduğu gibi hukuk alanında yaşanan değişiklikler de modern dönemdeki özelliklerle postmodern dönemdeki özelliklerin mukayese edilmesi yoluyla anlatılmaya ve anlaşılmaya çalışılmaktadır.

3.1. Modern Dönemde Hukuk

Modernlik, tarihsel olarak geleneksel dönemden sonraki bir döneme tekabül etmektedir. Geleneksel dönemden modern döneme geçişin arka planında Batı'da farklı alanlarda yaşanan devrimler etkili olmuştur. Jeanniere moderniteye geçişi belirleyen dört devrim olduğunu belirtmektedir. Bu devrimler: bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel devrimlerdir (Jeanniere, 2000, 97). Jeanniere'e göre bilimsel devrimde Newton evrensel yerçekimi kanununu keşfederek iki dünya görüşü arasındaki kopuşu belirlemiş olması nedeniyle önemli bir rol oynamıştır. Bilimsel devrimle birlikte doğrudan Tanrı ve melekler tarafından yönetilen doğadan, kendini düzenleyen bir doğaya; Tanrısal istemleri yansıtan ve Tanrı'nın ihtişamını anlatan doğadan, doğanın yasalarının belirlemesinden başka bir şeyi dile getirmeyen bir gök mekaniğine geçilmiştir. Siyasal devrimde kopuş modern demokrasinin önce İngiltere, Amerika, ardından da Fransa'da belirliğiyle ilişkilidir. Buradaki yenilik, demokrasinin öbür yönetimler arasında yalnızca bir yönetim biçimi olmayı bırakıp devletin tek rasyonel biçimi haline gelişidir. Jeanniere'e göre kültürel devrim, düşüncenin laikleşmesi, her alanda tüm öl-

çütlerin rasyonelleşmesi olarak nitelendirildiği Aydınlanma'nın tecrübe edilmesidir. Endüstriyel devrim, emeğin soyutlanmasıyla karakterize edilir. Emek süreci bundan böyle doğrudan üretici insana değil, makineye bağlı hale gelmiş, soyutlanma, emek sürecinin parçalarının bizzat kendilerinin mekanikleşmesiyle gerçekleşmiştir (Jeanniere, 2000, 97-102).

Modern dönemin temel özelliklerinden biri, insanın doğa ile olan ilişkilerinde yaşadığı değişimdir. Modern öncesi toplumlarda insanın eylemlerinin biyolojik ve doğal sınırların içinde kaldığı, modern dönemde ise bu sınırların yavaş yavaş kalktığı görülmektedir (Özkiraz, 2003: 80). Modernitenin bir diğer temel özelliği toplumsal yapıda yaşanan değişimlerdir. Modernite ile birlikte, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş yaşanmıştır. Toplumsal yapılanmadaki bu geçiş, büyük ölçüde, Avrupa'da ekonomik açıdan en güçlü sınıf haline gelen burjuvazinin ticaretten elde ettiği parayı sanayi alanında kullanması suretiyle gerçekleşmiş olan Sanayi Devrimi vasıtasıyla olmuştur (Beriş, 2003: 490).

Modern dönemin bir diğer özelliği, yüksek kültürün kitle kültüründen farklı olması ve kültürün de gündelik toplumsal hayattan ayrı olmasıdır (Wexler, 1995:169).

Modern dönemde kültür süzmeçilik mantığıyla "yüksek kültür ve alçak kültür olarak ikiye ayrılmış ve pop kültür olarak da anılan alçak kültür sistematik olarak dışlanan, yalnızca otantik bir üretim olarak görülmüştür (Kahraman, 2002: 25).

Modern toplumun, iktisadi ilişkiler düzeyinde ele alındığında, insanın kendi emek gücü üzerinde özgürce tasarruf edebildiği, insanın emek gücünün metalaştığı (Özkiraz, 2003: 51) ve böylelikle de kapitalist iktisadi ilişkilerin geliştiği bir toplum olduğu görülür. Modern toplumun iktisadi yapı ile ilişkisinde bir diğer faktör de mo-

dern toplumun oluşumunda Fordist üretim ilkelerinin etkili olmasıdır.

Yukarıda temel özelliklerini kısaca vurguladığımız modernite, bir toplumsal düzenden (geleneksel toplum), yeni bir toplumsal düzene (modern toplum) geçişi ifade eder. Geleneksel toplumsal ilişkilerin, dayanışmanın sarsıldığı, barışı ve istikrarı sağlayacak yeni bir mekanizmaya ihtiyaç duyulan bu dönemde, diğer toplumsal kurumların yanı sıra hukuk, giderek daha fazla insan eliyle üretilen bir biçimde ihtiyaç duyulan bu barış ve istikrarı sağlayacak mekanizmalardan biri olmuştur (Yüksel, 2004: 70). Siyasal iktidar, yasaların, uygarlığın erken aşamalarından beri görülen toplumsal yaşamı sürdürmeye yönelik rol ve işlevlerinden yararlanmak için düzene yönelik yeni yasalar çıkarmıştır (Özcan, 2008: 193).

Barış ve istikrarı sağlaması düşünülen modern hukukun en genel karakteristiklerinden bir tanesi, hukuk kurallarının akla dayandırılarak oluşturuluyor olmasıdır. Akılcılık, modern dönemde yalnız hukuk alanında değil, bütün toplumsal ve bilimsel alanlarda başat kavram haline gelmiştir. Çünkü modernitenin oluşmasında temel rol oynayan Aydınlanmacılar aklın bir ve değişmez olduğuna inanıyorlardı ve akla başvurmak suretiyle toplumda var olan kötülüklerden arınmak ve toplumsal hayatı düzenlemek mümkündü (Vergin, 2003: 301). Hukuk da bu aşamada araç olarak kullanılmaktaydı (Yüksel, 2004: 191).

Modern hukukun akla dayanması, modern hukukun aynı zamanda “monist” olması sonucunu doğurur. Monizmi hukukta, evrensel hukuk ilkelerinin tek bir mantıksal bütünlük, tek bir bağıntı içerisinde açıklanabilmesi olarak tanımlayabiliriz (Kia, 2006:63). Modern hukukun monist karakterinin arka planında tabii hukuk anlayışı yatmaktadır. Doğal hukukun en önemli savunucularından biri olan Cicero’ya göre,

“doğaya uygun olarak bütün insanlar için geçerli olan, aynı kalan ve değişmeden sonsuza dek süren gerçek bir yasa vardır, bu doğru akıldır. Bu yasa, buyruklarıyla insanları ödevlerini yerine getirmeye iter, yasaklarıyla da onları hata işlemekten alıkoymaz” (Yüksel, 2004: 128).

Modern hukukun monist olmasının altında yatan bir diğer sebep, modern dönemde yaşanan toplumsal değişimlerdir. Moderniteyle birlikte, feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçilmiştir. Kapitalist üretim tarzı ise, fabrikalarda emeğini satmak suretiyle geçimini sağlayan işçiler kentler etrafında toplanan bir demografik değişime neden olmuş, bu değişim toplumsal işbölümü, genişleyen toplumsal ve ekonomik uzmanlaşmayı artırmıştır (Pier-son, 2004: 28). Geleneksel dönemde farklı feodal bölgelerde farklı hukuk kurallarına tabi olan insanların daha sıkı toplumsal ve kişisel ilişkiler ağıyla örülü bir toplumda yaşayabilmesi ancak, monist yapıda bir hukuk sisteminin kurulması ile mümkün olmuştur.

Modern dönemde hukukun bir diğer özelliği, birey temel alınarak oluşturulmuş olmasıdır (Kia, 2006: 44). Birey ve bireycilik, modernitenin başat kavramları arasındadır. Modernite ile birlikte, geleneksel ve toplumsal bağlarından kurtulmuş, kendisi için, kendisinin istediği şekilde yaşamak isteyen bireyler var olmuş. Yeni toplumsal düzen bireylerin bu taleplerini karşılayacak biçimde geliştirilmiştir. Modern toplumda insan “birey” olarak algılanmış ve insanlar arası ilişkiler de “bireyler arası ilişkiler” olarak anlaşılmıştır (Köker, 2004:43).

Bireyin özerkliği, hukuktaki dönüşümün temel taşlarından birisidir. Toplumun tüm belirleyiciliğinden kurtulmuş olan birey, “eşitlik” ve “adalet” gibi, modern hukuku biçimlendiren evrensel kavramları da beraberinde getirmiştir (Kia, 2004: 44). Modern Anayasalarda da kişilere verilen

haklar bireysel düzeyde kurulmuş haklardır (Yüksel, 2004: 178).

Modern dönemde hukukun bir diğer özelliği ulus-devletin egemenliği ve vatandaşlık çerçevesinde oluşmasıdır. Ulus devletler, modernitenin zihinsel, toplumsal ve daha çok da ekonomik dönüşümünün bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Şiddet araçlarının kontrolünde monopol durumunda olma, belirli bir sınıra sahip olma, egemenlik, anayasallık, kişisel olmayan güç, kamu bürokrasisi, otorite/meşruiyet, yurttaşlık ve vergilendirme gibi temel özellikleri haiz olan modern devlet (Pierson, 2004: 6), tüm toplumsal kimlikleri vatandaşlık potasında eritmiş ve cinsiyet, etnisite ve ırk gibi alt kimliklerin kamusal alana yansımaları sınırlandırmıştır. Daha doğrusu bunu, tüm vatandaşlarına eşit şekilde muamele edebilmenin gereği olarak görmüştür. Bu bağlamda türdeş bir bütün oluşturdukları düşünülen vatandaşlara “farklılık” değil, “aynılık” esasında yaklaşılır. Bu şekilde vatandaşlardan devlet tarafından verilen üst kimlik uğrunda alt kimliklerini unutmaları ya da en azından kamusal alana taşımamaları istenir. Böylece kamusal alan, devlet tarafından müdahale yoluyla daraltılan bir alan haline gelir (Beriş, 2003: 504).

3.2. Postmodern Dönemde Hukuk

Hukuk, toplumsal değişme süreci içerisinde değişim hızı en düşük olan, değişime en çok direnç gösteren kurumların başında gelmektedir. Ancak değişim karşısında hukukun direnci ne kadar güçlü olursa olsun, değişimler, özellikle de ekonomik ve siyasi alandaki değişimler hukuku değişim için zorlamaktadır (Işıktaç, 2006: 378). Postmodern dönem de özellikle ekonomik alanda köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olması nedeniyle, hukuk alanında da değişiklikler yaşanmasına ve yaşanıyor olmasına sebep olmaktadır.

Postmodern dönemde hukuk alanında ki temel dönüşümlerden bir tanesi, post-

modernitenin “akıl” eleştirisidir. Modern dönemde aklın bir ve değişmez olduğuna inanılıyordu ve akla başvurmak suretiyle toplumda var olan kötülüklerden arınmak ve toplumsal hayatı düzenlemek mümkündü (Vergin, 2003: 301). Ancak, postmodernite modern dönemde akla ilişkin (1) akıl bilgi için objektif, güvenilir ve evrensel bir temel sağlar (2) aklın doğru kullanımından elde edilecek bilgi “doğru” bilgi olacaktır; (3) aklın, bireyin varlığından bağımsız aşkın ve evrensel özellikleri vardır (4) aklın doğru kullanımı otoriteyi ve özgürlüğü garanti edecektir (5) akıl, doğru bilgiyi iktidardan etkin bir biçimde ayırt edecektir (Gabardi, 2001: 7) yönündeki iddiaların geçersiz olduğunu iddia etmektedir. Postmodernitenin, dolayısıyla hukukun temelini teşkil eden evrensel normlar oluşturulamamakta, doğal hukukun belirlediği ilkelerin akıl kullanılarak somut olaylara uygulanıp bu olayların çözülmesi de mümkün olmamaktadır (Türkbağ, 2000, 207).

Postmodernite-hukuk ilişkisinde bir diğer önemli karakter, hukukun monist yapısına ilişkindir. Monist yapıdaki bu dönüşümün arka planında postmodern dönemdeki birey algılamasının önemli bir rolü vardır. Postmodernite, modernitenin aksine, insanların her yerde aynı olduğu inancına karşı çıkarak, evrensel ben yerine “yerel ben”i, birlik ve tutarlılık yerine çelişki ve farklılığı ön plana çıkaran bir anlayıştır (Işıktaç, 2006:376). Başka bir ifadeyle, postmodern dönem ile birlikte, soyut birey anlayışından, bir toplum, bir topluluk içerisinde yaşamını devam ettiren “somut birey” anlayışına geçilmiştir. Somut bireyler, kültürel ve siyasi kimliklerini daha fazla vurgular olmuşlar, modern dönemde insanlar “aynılık”ın esas alındığı “vatandaş” kimliklerini ve bu vatandaş kimliğinin kendilerine sunduğu hakları yetersiz bulmaya başlamışlardır. Modern Anayasalarda daha çok bireysel düzeyde kurulmuş olan hakların yanı sıra, bireyin toplumsal

kimliklerine yönelik olarak “dayanışma hakları” kategorisi de gelişmeye başlamıştır (Yüksel, 2004:178). Bu da aslında soyut birey anlayışından somut birey anlayışına geçişin beraberinde “soyut hak” anlayışından “somut hak” anlayışını da getirdiğinin göstergesidir (Güriz, 2003:476).

Postmodern dönemde hukuktaki değişime etki eden diğer bir önemli unsur, devletin yapısı ve işleyişine ilişkin tartışmalardır. Modern dönemle birlikte, çok uluslu devletlerden ulus-devlet sürecine geçilmiştir. Christopher Pierson modern devletin temel özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: şiddet araçlarının kontrolünde monopol durumunda olma, belirli bir sınıra sahip olma, egemenlik, anayasallık, kişisel olmayan güç, kamu bürokrasisi, otorite/meşruiyet, yurttaşlık ve vergilendirme (Pierson, 2004: 6). Bu tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere devlet, düzeni kurmakla yükümlü otorite olarak temel kararları vermekte ve yine devlet kendisini aşıldığı düşünülen iradenin yerine koymaktadır (Kahraman, 2002: 5). Ancak, postmodern dönemde küreselleşmenin de etkisiyle birlikte devletin yeterliliği ve gerekliliği, biçimi, özerkliği ve otorite zaafiyeti sorgulanır olmuştur (Işıқтаç, 2006:382). Modern devletin hem varlık şartı hem de kurucu koşulu olan “egemenlik” (Kia, 2006: 15) tartışılır hale gelmiştir. Bu egemenliğin mutlak egemenlik boyutunda kullanıldığı hukuk yaratma alanında bile bu tartışmalar yaşanmıştır. Bu durumun en önemli nedeni, hukuk yaratma sürecinde devletlerin yanı sıra STK’ların, hükümetler arası ve hükümetler dışı, hatta hükümetler üstü örgütlerin de söz sahibi olur hale gelmeleridir (Yüksel, 2004:176). Avrupa Birliği’ne üye ülkelerde üstün hukuk kuralları olan Birlik Hukuku, ülkemizdeki Avrupa Birliği müktesebatı uyum çalışmaları kapsamında yapılan hukuki düzenlemeler bu durumun açık birer örneğidir.

Postmodernistlere göre, devletin hukuk yaratmadaki egemenliğinin kısıtlanması

sadece devletle rekabet halindeki diğer kurumlardan kaynaklanmamaktadır. Modern dönemde devlet hukuk yaratmak suretiyle geleneksel sonrası toplumu sadece düzenleme değil, aynı zamanda bu toplumu inşa etme görevine de soyunmuştur. Ancak, postmodern dönemde sermayenin de küresel ölçüde kolay mobilize olması, “minimum devlet”i gerekli kılmıştır. Bu da “azami hukuktan, asgari hukuka geçiş” (Güriz, 2003:474) anlamına gelmektedir.

Postmodern dönem- hukuk ilişkisinde bir diğer nokta vatandaşlık kavramı etrafında süregiden değişim ve tartışmalardır. Modern dönemde türdeş bir bütün oluşturdukları düşünülen vatandaşlara “farklılık” değil, “aynılık” esasında yaklaşılır. Bu şekilde vatandaşlardan devlet tarafından verilen üst kimlik uğrunda alt kimliklerini unutmaları ya da en azından kamusal alana taşımamaları istenir. Böylece kamusal alan, devlet tarafından müdahale yoluyla daraltılan bir alan haline gelir (Beriş, 2003: 504). Ancak postmodernite, farklılıkların, heterojenliğin, kimliklerin öne çıktığı bir dönemdir. Buna bir de dünya ölçeğinde yaşanan nüfus hareketleri eklenince, modern devletin aynılığı esas alan vatandaşlık algısı yetersiz duruma düşmüştür. Bu dönemde, birey kavramı vatandaş kavramını aşmış, milliyet bağına dayalı vatandaşlık anlayışından, evrensel haklar temeli üzerinde gelişen bir evrensel kişilik anlayışına geçilmiştir (Yüksel, 2004:175).

SONUÇ

Epistemolojik kesinsizlik ve ontolojik çoğulculuk anlayışına dayalı postmodernizmin (Sim, 2006: 43) aklın kullanılması suretiyle elde edilen evrensel normlar vasıtasıyla toplumun inşa edilip düzenleneceği düşüncesine dayalı “hukuk”u değiştirip dönüştürmek istemesi doğaldır. Ancak, hukuk toplumsalın bir parçası olmasına karşın, postmodern dönemde en az değişen, ya da değişime en çok direnç gösteren toplumsal unsurların başında gelmektedir. Çünkü hukuk toplumsalın bir parçası olma-

sına karşın bizzat toplum tarafından değil, devlet tarafından, devlet eliyle yaratılan bir kurumdur. Değiştirilip dönüştürülmesi yalnız toplumsal değişim ve dönüşüm taleplerine bağlı olmayıp, “yasa koyucular”ın değişim yönünde karar almalarına bağlıdır. Modernitenin ana unsurlarından olan, belki de modernitenin üzerine bina edilmiş olduğu ulus-devlet, postmodernite karşısında egemenliğini paylaşmamak, yitirmemek adına en çok direnen kurumların başında gelmektedir. Dolayısıyla, postmodern dönemde hukuk en yavaş dönüşen/dönüştürülen yapıdır. Ancak, değişim karşısında hukukun direnci ne kadar güçlü olursa olsun, değişimler, özellikle de ekonomik ve siyasi alandaki değişimler hukuku değişim için zorlamaktadır (Işıktaç, 2006: 378).

KAYNAKÇA

- AKAY, Ali (2002), Postmodern Görüntü, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2. baskı.
- BERİŞ, Emrah (2003), “Modernite’den Postmoderniteye”, iç. Siyaset, ed. Mümtazer Türköne, Ankara, Lotus.
- GABARDI, Wayne (2001), Negotiating Postmodernism, Minneapolis/London, University of Minnesota Press.
- GÜRİZ, Adnan (2003), Hukuk Felsefesi, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- HUTCHEON, Linda (2001), The Politics of Postmodernism, Taylor & Francis e-Library.
- IŞIKTAÇ, Yasemin (2006), Hukuk Felsefesi, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- JEANNIERE, Abel (2000), “Modernite Nedir?” çev. Nilgün Tunalı, Modernite Versus Postmodernite, der. Mehmet KÜÇÜK, Ankara, Vadi Yayınları, ss. 95-107.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2002), Postmodernite İle Modernite Arasında Türkiye (1980 Sonrası Zihinsel, Toplumsal, Siyasal Dönüşüm, İstanbul: Everest yayınları.
- KİA, AKKAYA Rukiye (2006), Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk, İstanbul, Beta Basım Dağıtım.
- KÖKER, Levent (2004), Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi, İstanbul, İletişim Yayınları, 8. Basım.
- ÖZCAN, Mehmet Tevfik (2008), Modern Toplum ve Hukuk Devleti, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık
- ÖZKİRAZ, Ahmet (2003), Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum, Konya, Çizgi Kitabevi.
- PIERSON, Christopher (2004), The Modern State, London/New York, Routledge.
- SIM, Stuart (2006), “Postmodernizm ve Felsefe”, Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü, ed. Stuart SIM, çev. Mukadder Erkan, Ali Utku, Ankara, Ebabel Yayınları.
- SMART, Barry (2000), “Postmodern Toplum Teorisi”, çev. Mehmet Küçük, Modernite Versus Postmodernite, der. Mehmet KÜÇÜK, Ankara, Vadi Yayınları, ss. 317-366.
- TURNER, Bryan S. (1995), Periodization and Politics in the Postmodern, Theories of Modernity and Postmodernity, ed. Bryan S. Turner, London, California, New Delhi, Sage Publications, ss. 1-13.
- TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi (2000), Postmodernite ve Hukuk İdealleri”, Doğu Batı, Sayı:13, ss.200-211.
- VERGİN, Nur (2003), Siyasetin Sosyolojisi, Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar, İstanbul, Doğan Kitap, 1. Baskı.
- WEXLER, Philip (1995), Citizenship in the Semiotic Society, , Theories of Modernity and Postmodernity, ed. Bryan S. Turner, London, California, New Delhi, Sage Publications, ss. 164- 175.
- YÜKSEL, Mehmet (2004), Modernite Postmodernite ve Hukuk, Ankara: Siyasal Kitabevi.